

Trais linguas – ina finamira

Cuminanza d'abitar a temp limità per il Grischun triling a la Higa 2020

DA MARTIN CABALZAR/FMR

■ Il Grischun n'è betg mo il chantun da las 150 valladas, mabain era la patria da differentas linguas e culturas che contribueschan essenzialmain a la fascinaziun da noss Chantun. Questa convivenza duai era vegnir demonstrada quest onn a l'exposiziun speziala a la Higa. Per l'emprima giada sa mettan ensemen la Lia Rumantscha, la Pro Grigioni Italiano, la Pro Rätia e l'Uniun dals Gualsers per render attenta la publicità a lur diversitàs, dentant cunzunt er a lur interess, problems e basegns cuminaivels. Per quest intent furman las organisaziuns numnadas «ina cuminanza d'abitar a temp limità», ha ditg la manadra da project Leonie Barandun-Alig ier a la conferenza da medias en il chastè da Lantsch-Sut (Haldenstein). L'exposiziun speziala «Insieme sind wiar unics» a la Higa a Cuira che cuzza dals 21 fin ils 29 da mars metta quest onn la diversità culturala e linguistica dal Grischun en il center.

Duvrar il rumantsch cun plaschair
«La Lia Rumantscha ha la visiun ch'era las proximas generaziuns dovran il rumantsch cun plaschair», ha ditg il secretari general da la Lia Rumantscha *Martin Gabriel*. Cun ses engaschament veglia la LR sensibilisar la publicità per la valur da la lingua e da la cultura rumantscha, motivond las Rumantschas ed ils Rumantschs da discurre e scriver rumantsch en lur mintgadi. Per dar forza al rumantsch haja la LR prendì differentas mesiras. La LR è post da consultaziun per dumondas da lingua e translaziuns, cusseglia en dumondas da furmaziun, organischa curs da linguas en tut ils idioms e rumantsch grischun, edescha cudischs per uffants e giuvenils, sustegn projects culturals e represchenta la cuminanza rumantscha anoravers. Per che la visiun da la LR daventia realità dovria dentant cunzunt er l'engaschament da tut las Rumantschas e da tut ils Rumantschs, per tge la lingua haja mo in futur sch'ella vegnia era duvrada, accentuescha Gabriel.

Avischinar il Grischun talian a la citad
Quai è tenor la secretaria generala da la PGI *Aixa Andreetta* la finamira da lur

Represchentas e represchentas da la Lia Rumantscha, Pro Grigioni Italiano, Pro Rätia ed Uniun dals Gualsers realiseschan l'exposiziun speziala a la Higa. FOTO PH. BAER

preschientscha a la Higa. La PGI fa quai cun in «salotto didactic ed interactiv». La noziun «Grischun talian» saja vegnida creada per descriver l'identità cuminaivla da la Mesolcina, Valposchiavo, Calanca e Bregaglia che sajan ditg vegnidas subsumadas sut il term pauc precis e topograficamain sbaglià «Valli». La particularità da questas regiuns saja ch'ellas sajan fitg allontanadas da la chapitala e che lur lingua – il talian – sa differenzieschia da l'ulteriur Grischun. Las incumbensas prioritarias da la PGI sajan: animaziun culturala, publicaziuns e cussegliaziun. Resumond s'engaschia la PGI per promover l'identità locala e surregionala, stimular la coesiun chantunala e stgaffir ina visibilità federala per uschia reducir la discriminaziun da la minorità italoфона, ha resumà Andreetta.

Lavuratori d'ideas per il Grischun

En sia funcziun sco parsura da la Pro Rätia regorda *Johannes Flury* al fatg che la Pro Rätia è vegnida fundada oriundamain per dar ina vusch al Grischun economicamain flavel. Oz porschia l'organisaziun ina plattforma per discussiuns e barat d'ideas e per dar impuls che ve-

gnian alura realisads da differentas organisaziuns independentas. Uschia saja la Pro Rätia stada involvida en la fundaziun da las suandontas insituziuns: Pro Vrin, Haus Rosengarten Grusch, Spazi cultural Viamala, Uniun grischuna per la perscrutaziun, Argo ed il Forum economic grischun.

L'istorgia dals Gualsers e da lur dialects

Dapi 1960 s'engascha l'Uniun dals Gualsers per mantegnair e promover la lingua e cultura alpina dals Gualsers en il Grischun. L'uniun cumpeggia actualmain radund 30 vischnancas e passa 2200 commembras e commembers. Tenor lur presidenta *Elisabeth Mani-Heldstab* èn «l'istorgia e la cultura dals Gualsers cun lur differents dialects in fenomen che po intgantar giuven e vegl». L'uniun intermediéscha infurmaziuns davart l'istorgia, la lingua e la cultura, s'engascha per attivitads culturalas e per in svilup persistent da la cuntrada culturala, per augmentar il retgav economic en las regiuns periferas, organischa lavuratori da scriver e prelecziuns e fa publica-

Il concept da l'exposiziun

Il concept da l'exposiziun è vegnì preschenta dad *Alice Bertogg* (LR), *Aixa Andreetta* (PGI), *Lea Schmeller* (PR) e *Leonie Barandun-Alig* (UG). «Schlantsch per il rumantsch». Cun quest slogan vul Alice Bertogg da la LR purtar vinavant il schlantsch da la festa tschientenara a Zuoz en la halla d'exposiziun en la citad da Cuira. En il «center da fitness» da la LR dettia empè da vitamins e proteins ils dretgs meds per scuvrir e sviluppar la schientscha rumantscha. Ils pitschens visitaders possian far sigliots e sigliuns cun il program da kidfits. Ils creschids possian preschentar cun luschezza lur bicep rumantsch che mussia la forza linguistica e tancar energia per che la digitalisaziun rumantscha gartegia.

Il Grischun talian mussa a l'exposiziun ils resultats d'in project surregional che sa basa sin ina «Oral History Recherche» che sa basa sin 10 films curts ed in film documentar. Tras quels pon ins dar in sguard da l'extern sin il mintgadi en las valladas italofonas. Ils films han suttitels tudestgs e rumantschs ed en accumpagnads d'in quiz interactiv. Per la giuventetgna porscha il guid «Leo e Lila» la pussaivlad da far in viadi virtual cun memory e ligns cruschads. Per ses discurs en cuschina davart temas culturals, economics, politics e religius envida la Pro Rätia personalitads renumadas ad in discurs «en cuschina». Las tematicas èn: Lingua e pastoraziun senza giuvenas e giuvenas grischuns, talian en scola sco schanza, il Grischun semova, sa restabiescha, il Grischun dal turissem da sanadad ed il Grischun sparti economicamain en duas parts.

Ils Gualsers envidan da s'inscuntrar sin la tribuna per laschar reviver l'istorgia da lur colonisaziun sco purs en las regiuns aulpinas pauc populadas dal Grischun. Els mussan dentant era co ils Gualsers vivan oz e tge ch'unescha e differenziescha els dals ulteriurs burgais dal Grischun.